

Regionale voedselproductie in relatie met natuur- en landschapsbeheer

Regionale voedselproductie in relatie met natuur- en landschapsbeheer

**Rijksuniversiteit Groningen
Landschapsgeschiedenis
Actuele Ruimtelijke Vraagstukken
Werkbezoek 3
Docent A. Wolff
10 februari 2013
Eva Bennen, Anita Pigmans en
Richtsje van Berkum**

Inhoud

Inleiding	4
Hoofdstuk 1 Werkveld en organisatie	6
Hoofdstuk 2 Ruimtelijke Context.....	7
Hoofdstuk 3 Het Project ‘Daarom eten we schaap’	10
Hoofdstuk 4 Vergelijkend project – Echt Overijssel	13
Hoofdstuk 5 Discussie.....	17
Persoonlijke reflectie	20
Literatuurlijst.....	22

De foto's in het verslag zijn eigen foto's.

Inleiding

De actuele ruimtelijke vraagstukken die in het vak voorbij kwamen, waren van zeer uiteenlopende aard. Elk werkbezoek liet echter een combinatie zien van een actueel thema en een innovatief project. In het werkbezoek bij het praktijknetwerk 'Daarom eten we schaap' zijn er echter meerdere maatschappelijke vraagstukken die worden aangesneden. Een verrassend breed onderwerp; regionale voedselproductie in relatie met natuur- en landschapsbeheer.

Het werkbezoek vond plaats op 14 november 2012. Er was eerst een bezoek gepland in Kootwijkerbroek bij het bedrijf De Grazerie Landschapsbeheer. Dit bedrijf houdt zich bezig met het herstel en beheer van terreinen met behulp van een schaapskudde. Doordat de schaapskudde zelf in de omgeving van Leusden graasde, is besloten om hier het werkbezoek plaats te laten vinden. De Grazerie is één van de bedrijven die zich heeft aangesloten bij het praktijknetwerk 'Daarom eten we schaap'. Martin Woestenberg, de initiatiefnemer van het praktijknetwerk, vertelde ons over de activiteiten en doelstellingen van het netwerk. Daarna kwam de eigenaar van De Grazerie, Gert van de Bor, aan het woord. Ook aan de schaapherder die bij de kudde aanwezig was, werden vele vragen gesteld.

'Daarom eten we schaap' gaat over iets heel simpels, aldus Martin Woestenburg. Ervoor zorgen dat schapen een mooi leven hebben gehad in het onderhouden van het Nederlandse landschap en een even mooi einde vinden op de borden van mensen die ervan smullen is het doel. Door middel van het organiseren van lokaal en regionaal netwerk van schapenhouders, restaurants, slagers, consumenten, supermarkten, natuurbeschermers, en natuurlijk de mensen en bedrijven in de buurt, komen vraag en aanbod met elkaar in aanraking. Doel is om ervoor te zorgen dat de schapenhouderij op lokaal en regionaal niveau een inbedding krijgt in de samenleving, zodat zowel het schapenvlees als het natuur- en landschapsbeheer van de schaapskuddes op waarde zullen worden geschat (Woestenberg, 2013).

Een doelstelling die bij verschillende dilemma's aanknoopt:

1) Door veranderingen in het subsidiestelsel van (agrarisch) natuurbeheer, zijn er een aantal veranderingen doorgevoerd welke negatief uitpakken voor de inkomsten van schapenhouders met kudde. Het gevolg is dat het duurzaam instandhouden van een schaapskudde ten behoeve van natuurbeheer in de toekomst niet meer haalbaar is (Elbersen e.a., 2003, p.12). Volgens het praktijknetwerk moet hier verbetering in komen. Door het creëren van een netwerk kan er een duurzamer bedrijfsmodel opgezet worden.

2) Door een strikt bestemmingsbeleid kan een gebied bestempeld worden als natuur óf landbouw (Neefjes, 2012, p.3). Landschapsbeheerbedrijven met schapenkuddes vallen hierdoor tussen wal en schip. Zij koppelen namelijk natuurbeheer met landbouw en multifunctioneel ruimtegebruik past niet binnen het beleid. Daarnaast worden ze als agrariër niet serieus genomen, en als natuurbeheerder ook niet. Dat is onterecht. Veel van de belangrijkste biodiversiteit in Europa en Nederland bevindt zich juist op de heideterreinen en graslanden die met begrazing goed en goedkoop zijn te onderhouden (Schrijver, 2012). Volgens het praktijknetwerk is er een markt voor begrazingsbedrijven die het behoud en onderhoud van de biodiversiteit combineren met een duurzame en diervriendelijke voedselproductie.

3) Op schapenvlees eten rust een taboe. De recreatieve functie van schaapskuddes en schaapskooien doen het erg goed bij het publiek. Een groot deel van de activiteiten, waarbij gedacht moet worden aan demonstraties schapen drijven, lammetjesdagen en schaapscheerdersfeesten, die worden

georganiseerd, worden dan ook goed bezocht (Elbersen e.a., 2003, p.20). Het feit dat er in de jaren een keer bekend werd dat die schapen ook werden gegeten, leidde tot vele opzeggingen van donateurs van stichtingen die schapenkuddes beheerden (Woestenberg, 2013). Lammetjes aaien mag dus wel, maar lamsvlees eten wordt niet geaccepteerd. Door promotie en inbedding in de samenleving kan ervoor worden gezorgd dat behalve het lam, ook lamsvlees geaccepteerd wordt.

4) Een belangrijk maatschappelijk vraagstuk is de toekomst van onze voedselproductie. Door de hoge bevolkingsaantallen is er veel vraag naar voedsel, waardoor de intensieve landbouw is ontstaan. Daarnaast is er in toenemende mate ook plaats voor regionale vormen van voedselproductie die de afstand tussen producent en consument verkort en ook meer aandacht heeft voor een duurzame omgang met natuur, milieu en landschap. Het praktijknetwerk wil door middel van het lokale karakter van het netwerk inspelen op deze toenemende trend.

Uit het voorgaande is gebleken dat het project vele maatschappelijke vraagstukken aansnijdt. Daarnaast heeft het praktijknetwerk een duidelijk doel voor ogen, namelijk natuur- en landschapsbeheer door schapenbegrazing, waarbij het schaap een mooi leven en einde krijgt. De probleemstelling die in dit verslag centraal staat is dan ook; In hoeverre en op wat voor manieren draagt het praktijknetwerk 'Daarom eten we schaap' bij aan oplossingen voor genoemde maatschappelijke vraagstukken? In de verschillende hoofdstukken wordt antwoord gegeven op deze vraag.

Opbouw

Dit verslag behandelt achtereenvolgens het werkveld en de organisatie van een landschapsbeheerbedrijf (hoofdstuk één), de ruimtelijke context van het schapenkuddes en landschapsbeheer (hoofdstuk twee), het praktijknetwerk 'Daarom eten we schaap' (hoofdstuk drie) en een vergelijkend project 'EchtOverijssel' (hoofdstuk vier). Een verslag van de discussie tijdens het werkbezoek is te vinden in hoofdstuk vijf.

Hoofdstuk 1 Werkveld en organisatie

Het werkbezoek van 14 november 2012 vond plaats bij de Grazerie Landschapsbeheer, het bedrijf van Gert en Miranda van de Bor. Het kantoor van de het bedrijf gevestigd in Kootwijkerbroek, maar in verband met een bezoek aan de schaapskudde zijn we naar Leusden geweest, waar er zich op dat moment een schaapskudde bevond.

De Grazerie Landschapsbeheer
Gert & Miranda van de Bor
Wencopperweg 76
3774 RJ Kootwijkerbroek
Tel: 0342 422774 / 06 22428433

Werkwijze

De Grazerie beheert en herstelt verscheidene terreinen door middel van schapenbegrazing. Dit wordt op twee manieren gerealiseerd: enerzijds is er de gescheperde kudde met een herder en anderzijds wordt er met afgerasterde gebieden gewerkt. Het verschil is dat er bij een kudde met herder specifiekere gegraasd kan worden, de herder kan de schapen aansturen, zodat er bijvoorbeeld om bepaalde delen met een speciale plantensoort heen gelopen wordt en er op andere stukken juist extra gegraasd wordt. Daarnaast zorgt de rondtrekkende kudde voor verspreiding van pollen en zaden, die ze meedragen in hun vacht. Bij de afgerasterde schapen wordt het afgezette gebied kaal gegeten en is de verspreiding van pollen en zaden minder effectief (vd Bor, 2013).

Gert van de Bor maakt gebruik van Kempische heideschapen. Deze schapen zijn uitermate geschikt voor het beheer van heidevegetaties en schrale graslanden. De gebieden waar de Grazerie op dit moment verantwoordelijk is voor het natuurbeheer, zijn onder andere de dijkbegrazing in het Eemgebied, de begrazing in het natuurgebied bij Soest en de stadsbegrazing in Amersfoort. De begrazing door schapen heeft dus mogelijkheden in een breed scala aan gebieden, van het stadsplantsoen en golfterreinen tot aan natuurgebieden. De gescheperde kudde wordt begeleid door een herder en zijn hond, iedere herder heeft enkele Border Collies tot zijn beschikking om de kudde te leiden (vd Bor, 2013). Deze herders zijn in dienst tijdens de seizoenen waarin er gegraasd kan worden. In de winter is het uiteraard niet mogelijk om de schapen te laten grazen. De herder waarmee wij gesproken hebben tijdens het werkbezoek heeft dan ook een contract dat tijdelijk is. Tijdens de winter heeft hij een andere baan.

Doelstellingen

Gert van de Bor heeft een aantal doelstellingen met zijn bedrijf. Het eerste is het dierenwelzijn. Het begrazen van de grote gebieden met een relatief kleine hoeveelheid schapen is een vorm van extensieve veeteelt. Dit zorgt voor een grote variatie in de voeding en voldoende bewegingsruimte voor de schapen. Een tweede doelstelling is het verbeteren van ecologische verbindingen, door het verspreiden van sporen. Door de begrazingsdruk aan te passen is de schaapskudde er toe in staat verschillende planten- en diersoorten een kans te geven. Dit zorgt voor een toename in de variatie in de natuur van de begraasde gebieden (vd Bor, 2013).

De Grazerie is aangesloten bij het project 'Daarom eten we schaaap' van Martin Woestenburg. Op dit project zal in een later hoofdstuk ingegaan worden.

Hoofdstuk 2 Ruimtelijke Context

De locatie van de schaapherders en hun kudden is vrij wisselend. Ze bevinden zich in steden, op dijken en in natuurgebieden. In heel Europa waren de schaapskudden in het verleden veelal te vinden op heidevelden, waar zij zelf voor een groot deel verantwoordelijk voor het ontstaan waren. Tegenwoordig zijn de schaapskudden vaak te vinden in natuurgebieden, waar nog delen van heidevelden aanwezig zijn. Zoals we zagen begraast de kudde van Gert van de Bor het natuurgebied bij Soest. Om een beeld te kunnen geven zal dit gebied als voorbeeld dienen in dit hoofdstuk.

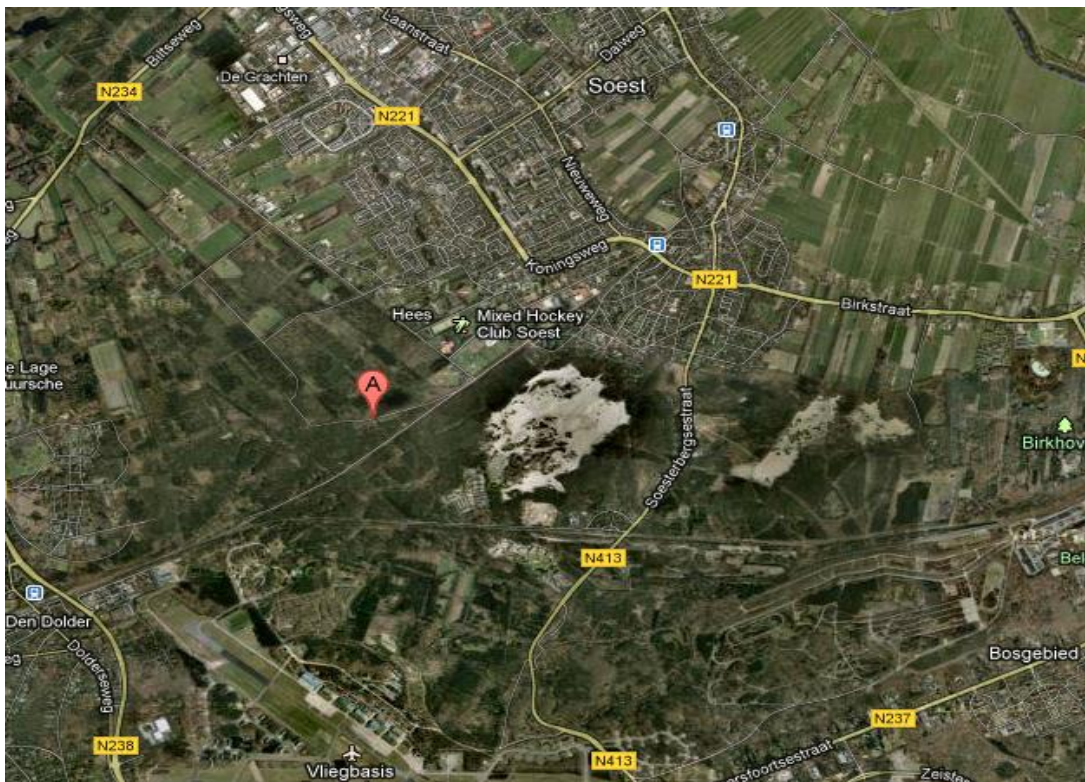
Stadsgebieden

De stadsbegrazing vindt plaats op gevarieerde locaties, zoals plantsoenen, parken en golfterreinen. Het grazen in de parken is een relatief recentelijk fenomeen. De reden hiervoor is de wens voor een meer natuurlijke inrichting van de parken (Landschapsbeheer de Wassum).

Dijkbegrazing

Dijkbegrazing wordt al eeuwenlang door schapen gedaan. Het aantrappen van de bodem door de schapen zorgt voor een stabielere dijk. Dit wordt soms ook door runderen of paarden gedaan, maar dit is alleen mogelijk bij bredere dijken met een flauwer talud. Daarnaast worden de dijken vaak te hard aangetrapt door de runderen, waardoor deze instabiel worden. Hierom wordt er vaker de voorkeur wordt gegeven aan schapen. De begrazing op de dijken is niet continu, maar is seizoensgebonden, omdat de bodem anders te dicht aangetrapt wordt. Dit betekent dat er vaak in het voorjaar en het najaar gegraasd wordt (Elbersen e.a., 2003, p.20).

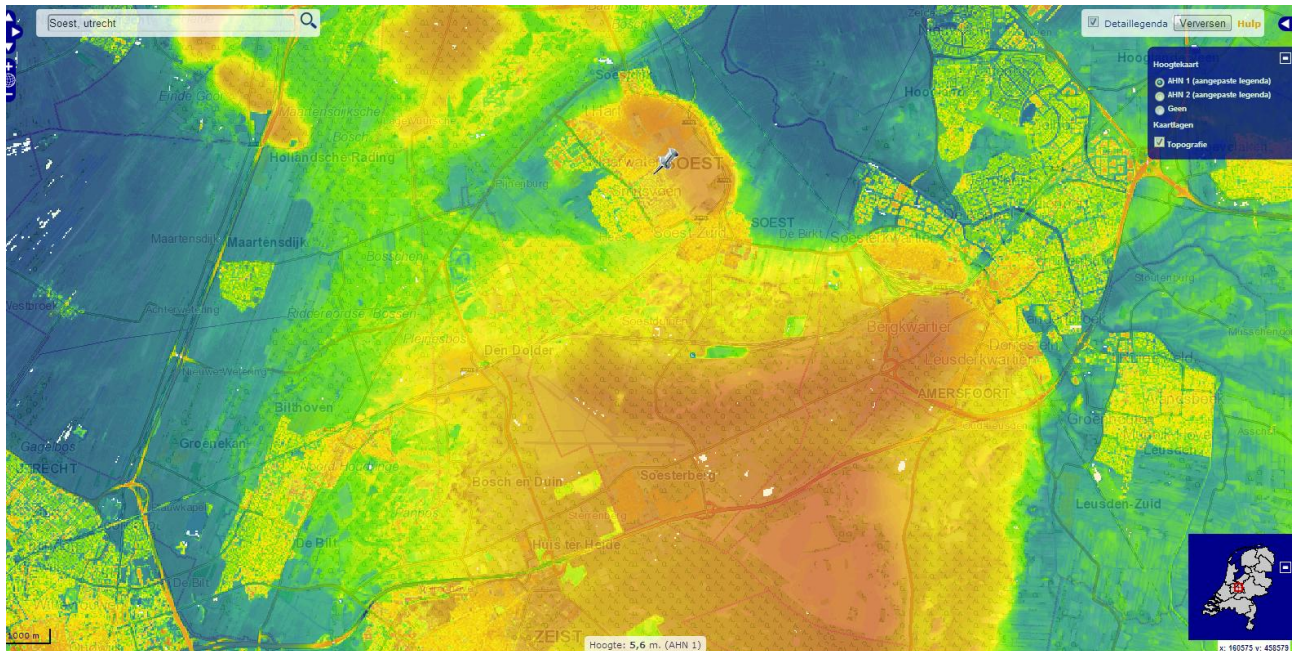
Natuurgebied de Zoom bij Soest

Google Maps, [online] <http://maps.google.nl/maps?hl=nl&tab=w1> [Afbeelding van 30 januari 2013]

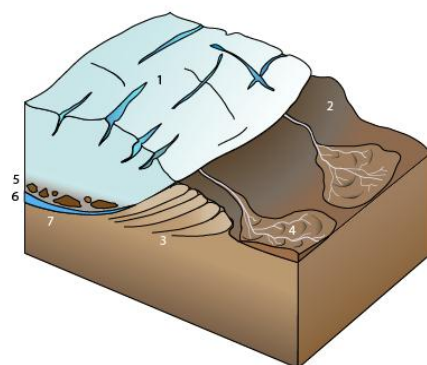
Locatie en fysieke kenmerken

De Zoom bevindt zich ten zuidwesten van Soest, op het noordelijke gedeelte van de Utrechtse Heuvelrug (Google Maps, 2013). Dat de Zoom op de Utrechtse Heuvelrug ligt is duidelijk te zien op de hoogtekartaart. De omliggende omgeving is beduidend lager dan het natuurgebied en de plaats Soest dat ten noorden ligt.

AHN-viewer, [online] www.ahn.nl [Afbeelding van 30 januari 2013]

De Utrechtse Heuvelrug is ontstaan tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien (circa 250.000- 130.000 jaar geleden). Door de enorme ijskap vanuit het noorden werd er sediment vooruitgeschoven en omhoog geduwd, waardoor er stuwwallen gevormd werden. De kap kwam tot ongeveer halverwege Nederland. De onderstaande afbeeldingen geven kort weer tot waar de ijskap kwam (Saalien: gele lijn; Kennislink, 2013) en hoe een stuwwal ontstaat (Geologie van Nederland, 2013).

Vorming van een stuwwal en glaciaal bekken door landijs.

Toponymie

De naam van het natuurgebied is op twee manieren te interpreteren. Het woord Zoom is in ieder geval uit te leggen als dat het aan de rand was. Maar het kan zowel staan voor aan de rand van het bos of als randgebied, omdat het een uitloper is van het gebied Laag Hees. Dat er in dit gebied in het verleden schapen graasden wordt bevestigd door de straatnaam schapendrift. Dit was een weg waarover de herder de schapen vanuit het dorp naar de begraasde gebieden bracht (IVN-Eemland, 2013).

Het ontstaan van de heidevelden op grote schaal

Tijdens de Middeleeuwen is in de zandlandschappen een toename geweest van het aantal en de omvang van heidevelden. De oorzaak hiervoor was de mens. Mensen vestigden zich op de grens van de hoger gelegen stuwwallen en lager gelegen delen, zodat ze geen natte voeten kregen maar ook niet te hoog zaten om water te kunnen gebruiken bij de landbouw. Op het moment dat de mensen zich vestigden op deze locaties, was een groot gedeelte van het gebied nog bos. Om landbouw te kunnen beoefenen werd dit bos gekapt. De moerasbossen werden veelal graslanden en de plaatsen waar de bodem voedselarm was, kwamen heidevelden, omdat er weinig anders wilde groeien op deze gronden. Op deze velden lieten de mensen hun schapen grazen. Langzamerhand maakte de oorspronkelijke bossen en moerassen plaats voor engdorpen, met engen (akkercomplexen), graslanden bij de beekdalen en heidevelden hoger op de stuwwallen en natte heide op de voedselarme, nattere delen. Vanaf de twaalfde eeuw was er een aanzienlijke bevolkingstoename in Nederland. Om al deze extra mensen van voedsel te voorzien was er een toename van de gecultiveerde landen noodzakelijk. Naast de toename van het gecultiveerde land, werd de bodem ook intensiever gebruikt. Om de bodem langer voedselrijk te houden was er meer bemesting nodig. De Middeleeuwers bedachten hiervoor de potstal. Het vee werd in een uitgediepte stal gezet en stond in principe in zijn eigen mest. Dit werd aangevuld met plaggen van de heide en het vee vermengde de mest met de plaggen. Dit mengsel werd op de landbouwgronden gebruikt voor een voedselrijkere bodem (Barends, 2010, p. 140-144).

De gevolgen van het toenemende gebruik en de reactie

Het gevolg voor de heidevelden was dat de bodem steeds armer werd en begon te verzanden. Dit leidde tot grote zandverstuivingen, waardoor er complete dorpen verplaatst moesten worden om niet te verdwijnen onder het zand. Een aantal dorpen zijn inderdaad onder het zand verdwenen. Om de verzanding tegen te gaan werd het gebruik aan banden gelegd. Er werd toezicht gehouden door buurschappen, marken of gemeenten (Barends, 2010, p. 143).

In 1899 werd Staatsbosbeheer opgericht om de zandverstuivingen tegen te gaan door bossen te planten op de verstuivingen. Ook private investeerders kochten zulke gebieden op om bossen op te planten. De bossen werden naast deze beschermende functie dus ook gebruikt voor economische profijt, door de bomen te verkopen aan de mijnbouw (Schuiling, 2005).

Huidige functie

Tegenwoordig heeft het natuurgebied twee hoofdfuncties. Enerzijds wordt de natuur in stand gehouden voor een ecologische variatie. Hier speelt de kudde van Gert van de Bor een rol, de schapen zorgen dat de heide niet gaat vergrassen en zorgt voor de verspreiding van zaden en pollen. En de andere rol is recreatief. Mensen kunnen bijvoorbeeld wandelen en fietsen in het gebied. Ook hier speelt de kudde van Gert een rol. Mensen vinden het leuk om even een kijkje te nemen bij de kudde en de schapen eventueel te aaien. Het is niet voor niets dat een aantal schaapherders voor een groot deel afhankelijk zijn van donateurs.

De schaapskudden gaan al eeuwen terug en hebben een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de heidevelden. Tegenwoordig kunnen de kudden nog steeds een bijdrage leveren, maar naast de ecologische functie is er ook de recreatieve functie bijgekomen.

Hoofdstuk 3 Het Project ‘Daarom eten we schaap’

Het project dat centraal stond bij het werkbezoek was 'Daarom eten we schaap'. De oprichter van dit project is Martin Woestenburg. Martin is een aanhanger van de organisatie Slow Food. Deze organisatie heeft de principes lekker, puur en eerlijk eten centraal staan. Dit houdt in dat het voedsel dat gegeten wordt lekker van smaak moet zijn, geen schade moet toebrengen aan het milieu, het dierenwelzijn en de mens en tot slot dat alle betrokkenen in het productieproces een eerlijke vergoeding krijgen voor hun werk. Uit dit idee is het project van Martin voortgekomen (Slow Food 2013).

Het ontstaan van ‘Daarom eten we schaap’

Martin Woestenburg was in april 2010 op zoek naar een lammetje uit een schaapskudde op de Veluwe om op te eten. Er was echter geen lam beschikbaar om twee redenen. Enerzijds waren ze te vroeg om een geschikt lam te vinden en anderzijds wilden de stichtingen geen lammeren verkopen om te slachten. De stichtingen die de kuddes beheren zijn veelal afhankelijk van donateurs. Donateurs willen de lammetjes aaien in plaats van deze op te eten en om deze reden worden de lammeren niet verkocht (Woestenberg, 2013).

Martin Woestenburg kwam in aanraking met Chris Grinwis en Aafke Achterhof, twee Gelderse herders met een schaapskudde die kan bestaan dankzij de natuursubsidies die ze ontvangen voor het bijhouden van natuurgebieden. Naast de subsidies proberen ze eveneens geld te verdienen door de verkoop van wol en vlees. De verkoop van de lammeren is geen enkel probleem, maar met de schapen bleven ze zitten. De belangrijkste redenen hiervoor zijn het imago van schapenvlees in Nederland en de kleinschaligheid van het bedrijf van Chris en Aafke. In Nederland staat schapenvlees bekend als een onsmakelijk stuk taai vlees en wordt het door weinig Nederlanders gegeten. Daarnaast zijn er ieder jaar ongeveer 50 schapen voor de slacht geschikt en is er naast deze kleinschaligheid een onregelmatige aanlevering van deze schapen. Martin Woestenburg en kornuiten besloten om deze reden een website op te richten, www.daarometenweschaap.nl, en introduceerden daarnaast het schapenvlees van de kudde op een evenement van Slow Food, waarbij er streekproducten geproefd en gekocht konden worden. Vanaf 1 maart 2011 werd ‘Daarom eten we schaap’ een praktijknetwerk. Dit betekent dat het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (tegenwoordig het Ministerie van Economische Zaken) subsidie verleent aan het project (Woestenberg, 2013). Er zijn inmiddels meerdere schaapskudden, slagers en restaurants aangesloten bij het praktijknetwerk.

Doelstellingen

De gedachte achter ‘Daarom eten we schaap’ is dat de schapen een goed leven leiden en een bijdrage leveren in het onderhoud van het Nederlandse landschap, voordat ze op het bord eindigen. Om dit te realiseren heeft ‘Daarom eten we schaap’ vier doelstellingen opgesteld.

De eerste doelstelling is het gemakkelijker maken van de verkoop van het schapenvlees. Het doel hiervan is kwalitatief goed schapenvlees te verkopen aan restaurants, slagers en consumenten en deze er van bewust maken dat dit vlees goed smaakt.

De tweede doelstelling is het duurzaam ondernemen en het bijdragen aan de verduurzaming van de bedrijfsvoering. Er wordt hierbij niet enkel gekeken naar de inkomsten uit het beheer van natuurgebieden, maar ook naar de verkoop van schapenproducten op de regionale markt. Het gaat hier niet alleen om het vlees, maar ook om de wol, huiden en overige producten.

De derde doelstelling is onderzoek naar het ecologische en economische nut van begrazing voor natuurgebieden. Er wordt onder andere gekeken naar het effect van begrazing op de biodiversiteit en naar de historie van de begrazing van de heidevelden op internationale schaal.

Tot slot richt het project zich op het verkleinen van de verschillen tussen het onderwijs en de praktijk van het schapen houden (Woestenberg, 2013).

Werkwijze en resultaat

Het praktijknetwerk heeft een aantal manieren om deze doelstellingen te realiseren. Om het negatieve imago van schapenvlees te verminderen voor de inkopers van vlees, organiseert 'Daarom eten we schaaap' excursies voor slagers en koks uit restaurants naar de schaapskudden. Dit zorgt voor een verbeterd netwerk op regionale schaal, waardoor de schapenhouders de schapen gemakkelijker kunnen verkopen. Het tweede probleem met het schapenvlees is dat consumenten denken dat het niet lekker smaakt. Om dit tegen te gaan organiseert 'Daarom eten we schaaap' onder andere proeverijen om de consumenten kennis te laten maken met de smaak (Woestenberg, 2013). Wouter Klootwijk, columnist in een aantal kranten en bladen, waaronder het NRC en de Volkskrant, heeft een zeer positieve recensie geschreven over de schapengoulash van Chris en Aafke. Na het uitbrengen van deze column werden er ineens meer dan 800 blikken verkocht en nog steeds verloopt de verkoop voorspoedig (Mergen Metz, 2013). De methode om het vlees aan de man te brengen is dus het kennis laten maken met de producten, zodat mensen hun oordelen over het vlees eventueel kunnen herzien.

Om het duurzaam ondernemen te bevorderen, besteedt het netwerk aandacht aan het ontwerpen van nieuwe concepten voor de financiering van de schapenbedrijven. Het probleem is dat de schapenhouders tussen wal en schip vallen, omdat ze zowel als agrariër en als natuurbeheerder niet serieus genomen worden. De opbrengst van een kudde is circa 100 euro per hectare, terwijl de kosten ongeveer 450 euro per hectare zijn. Dit betekent dat de kudden voor hun bestaan voor een groot deel afhankelijk zijn door donateurs en subsidies. Door de overheidsbezuinigingen op het natuurbeheer, vallen veel subsidies voor het beheer van natuurgebieden weg. De schapenhouders lijken hierdoor weinig bestaansmogelijkheden over te houden (Schrijver, 2013). Uit onderzoek van Alterra blijkt echter dat er mogelijkheden voor de schapenhouders zijn in het Europese landbouwbeleid en in private financiering. De oplossingen die aan worden gedragen zijn bijvoorbeeld de natuurgebieden als landbouwgrond te benoemen, zodat er een bijdrage vanuit het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid van de Europese Unie bij de schaapherders terecht kan komen. Oplossingen waarbij er geen overheidsgeld aan te pas komt, maar privaat geld gebruikt wordt, zijn onder andere bedrijven die investeren in bezoekerscentra en afspraken met lokale slagers over de verkoop van schapen voor een vaste hoge prijs (Elbersen e.a., 2003, p.85).

Op het gebied van onderzoek is de bijdrage van 'Daarom eten we schaaap' een Engelstalig boek over de ecologie en de economie van de schaapskudden. Daarnaast heeft Alterra in opdracht van 'Daarom eten we schaaap' een onderzoek gedaan naar de bijdrage van schaapskudden aan het heidebeheer in

Europa. Hiernaast gaat het onderzoek in op hoe extensieve landbouw een bijdrage kan leveren aan de vleesmarkt (Woestenberg, 2013).

Tot slot heeft ‘Daarom eten we schaap’ geld vrijgemaakt om een boek te schrijven dat aansluit bij de schapenhouderij in de praktijk. De schakel tussen onderwijs en de schapenhouderij in de praktijk zal hierdoor gevormd moeten worden (Woestenberg, 2013).

Evaluatie

Zoals we in de inleiding zagen, kampen de schaapherders met een aantal problemen. Het eerste dilemma was de verandering in het subsidiestelsel voor natuurbeheer. ‘Daarom eten we schaap’ heeft onderzoek laten doen naar andere mogelijkheden voor inkomsten voor schaapherders. Dit heeft het praktijknetwerk op twee manieren gedaan. Enerzijds is er onderzoek gedaan naar andere manieren om overheids gelden en geld van bedrijven te kunnen krijgen via andere methoden dan natuursubsidies. Hier kwam uit dat de schapenhouderij zich kan richten op landbouwsubsidies en afspraken kan maken met bedrijven die interesse hebben in duurzaam ondernemen. En de andere oplossing is direct te verbinden met het tweede dilemma in de schapenhouderij. Het negatieve imago dat schapenvlees heeft wordt bestreden door ‘Daarom eten we schaap’. Dit gebeurt, zoals we zagen door de promotie van schapenvlees op de regionale markt. Dit heeft tot gevolg dat er meer inkomsten gegenereerd kunnen worden door de verkoop van vlees als nevenactiviteit.

Er is tot slot het maatschappelijke vraagstuk. Is er ondanks de hoge vraag naar voedsel, ruimte voor regionale vormen van voedselproductie die meer aandacht heeft voor een meer duurzame omgang met milieu, natuur en landschap? Volgens het Biojournaal is meer dan drie kwart van de Duitsers bereid om meer te betalen voor regionale producten (Biojournaal, 2013). Mede door de globalisering en de intensivering van de landbouw is er een trend zichtbaar waarbij mensen geneigd zijn regionale producten weer meer te waarderen. Het toenemend aantal leden bij organisaties als Slow Food is een van de tekenen dat hier op wijst. Inmiddels zijn er wereldwijd meer dan 100.000 leden bij deze organisatie (Slow Food, 2012). ‘Daarom eten we schaap’ is een van de projecten die de duurzame, regionale vormen van voedselproductie een kans probeert te geven.

Hoofdstuk 4 Vergelijkend project – Echt Overijssel

Als vergelijkende organisatie van ‘Daarom eten we schaaap’ is gekozen voor Echt Overijssel. Allereerst zal de organisatie en het doel van het programma Echt Overijssel toegelicht worden, waaronder het project Vechtdal Producten valt. Daarna zal de werkwijze en het resultaat centraal staan. Tot slot is er een SWOT-analyse uitgevoerd waarin beide organisaties en projecten centraal staan, waaruit een conclusie is getrokken.

De organisatie

Nieuwe vormen van regionale landbouw ontwikkelen in harmonie met natuur en landschap was een wens van agrarische ondernemers en natuurorganisaties in het Vechtdal (Donkers et al., 2006). Als resultaat zouden er producten en diensten op de markt moeten komen die zowel de producent, de consument als het Vechtdal zelf ten goede kwamen. Het eerste initiatief is genomen door de agrarische ondernemers uit het Vechtdal zelf door op kleine schaal Vechtdal Producten op de markt te brengen. In 2004 is er een Convenant opgesteld tussen de agrarische ondernemers en natuurorganisaties en is Stichting Dianthus als uitvoeringsorganisatie aangesteld. Toen er vraag kwam naar verdieping en verbreding van het concept is een beroep gedaan op wetenschapswinkel Wageningen UR die de haalbaarheid van regionale marketingorganisaties hebben onderzocht. Men kwam tot de conclusie dat het na een zekere aanloopperiode mogelijk blijkt dat een regionale keten – die zowel goede kwaliteitsproducten en diensten levert als een bijdrage aan milieu, diervriendelijkheid, natuur en landschap – kan draaien zonder dat er blijvend subsidiefondsen nodig zijn (Donkers et al., 2006). In 2008 is er een groter project van start gegaan. Stichting Dianthus, Natuurmonumenten en ASG hebben samen het initiatief genomen om Echt Overijssel op te richten. Ook de provincie heeft de gevraagde subsidie toegekend. Echt Overijssel kan gezien worden als een overkoepelende organisatie, waarbinnen ook het project Vechtdal Producten valt, dat helpt het streven van een project als Vechtdal Producten in te vullen. De ambitie van Echt Overijssel is om regionale ontwikkeling in Overijssel te ondersteunen en om initiatieven ruimte en kansen te bieden (Holster et al. 2013) Uitgangspunt van Echt Overijssel is dat korte ketens, regionale kringlopen, vitale natuur en een mooi landschap de regionale economie kunnen versterken. Een cruciaal onderdeel van dit project zijn de praktijknetwerken. De praktijknetwerken bundelen activiteiten op het gebied van de drie kernthema's ‘Granen’, ‘Markt’ en ‘Veevoeding’. Samen met collega's en andere deskundigen wordt er samengewerkt binnen deze netwerken. Zo wil praktijknetwerk Granen de mogelijkheden verkennen om graanteelt en natuurwaarden te combineren. Is het doel van het netwerk Markt om tot een gezamenlijke marktaanpak te komen om hun producten beter bekend te maken bij de consumenten en voorkeur voor deze lokale producten los te maken. Tot slot wil werkgroep Veevoer het aandeel veevoer vanuit buiten de regio proberen te verkleinen.

Doel

Een vraagstuk dat op dit moment erg actueel is is de toekomst van onze voedselvoorziening. Steeds meer mensen leven op deze wereld die gevoed moeten worden, waardoor er meer en meer intensieve landbouw is ontstaan. Door deze schaalvergroting en industrialisatie is de verbinding tussen boeren en burgers verwaterd. Tegen deze stroom in ontstaan er juist ook initiatieven die regionale voedselvoorziening als doel hebben. Zo ook Echt Overijssel. Het kern woord van Echt Overijssel is verbinding. Verbindingen leggen tussen natuur en landbouw, plantaardige en dierlijke productie, en tussen product en producent. Het doel is dat regionale landbouw zichtbaar wordt in termen van kringloop, biodiversiteit en vermarkting (Holster et al., 2013). Ook wel de groene driehoek genoemd in dit project. Deze drie termen samen moeten voor een creatief verdienmodel zorgen waardoor

regionale landbouw financieel uit kan. Vandaar ook dat er eurotekens terug te vinden zijn in de driehoek.

In een **kringloop** gaan grondstoffen en nutriënten via verschillende stadia rond. Bij regionale landbouw probeer je dit zoveel mogelijk binnen de regio te houden. Dit betekent dat er gestreefd wordt naar volledig biologisch veevoer en mest. Maar ook het ontwikkelen van regionale grondstofstromen is van belang, hier wordt over het algemeen veel op verloren (Holster et al. 2013). Als er gewerkt wordt met regionale grondstofstromen zal er een beter evenwicht ontstaan in de mineralenbalans. De reden om in

bestaande agro-ecoystemen de **diversiteit** weer te vergroten heeft enerzijds te maken met het streven naar herstel van bedreigde of zeldzame diersoorten en plantenpopulaties. Aan de andere kant is een grote soortenrijkdom en diversiteit ook erg handig, en kan gezien worden als een buffer, wanneer er sprake is van extreme weersomstandigheden en ziekten en/of plagen. (Holster et al., 2012). Hierdoor kan de landbouw minder afhankelijk worden van gewasbeschermingsmiddelen en kunstmest. Door **vermarkting** van het product kan de verbinding tussen producent en consument weer worden teruggebracht. De consument krijgt weer het idee waar het vlees vandaan komt. En een bakker die koekjes maakt van het biologische graan uit de regio dat de boer teelt op natuurakkers van de terreinbeheerder geven zo'n op het eerste gezicht eenvoudig koekje ook een extra dimensie. Dit klinkt allemaal mooi en veelbelovend, maar het moet allemaal wel uit kunnen. Regionale afzet volgt op regionale aanvoer en grondstoffen. De afstand tussen consument moet kort en direct zijn en goed zichtbaar zijn. Hierdoor krijgt de consument weer een beter idee van waar zijn voedsel vandaan komt. Kostenbeheersing is natuurlijk wel van groot belang, aangezien het geen voordeel van grote volumes kan hebben en de aanvoer wisselend is. De extra kosten moeten wel in verband blijven met wat de consument voor het product en/of dienst krijgt.

Werkwijze en resultaat

Bij Echt Overijssel gaat het om verbindingen leggen in korte ketens, als tegenhanger van de groeiende intensieve landbouw. Watts et al. (2005) noemen drie dimensies van alternatieve voedselnetwerken.

Allereerst verschillen alternatieve voedselnetwerken van mondiale doordat de ketens korter zijn. Vaak betekent dit dat producten in de regio worden afgezet, maar 'kort' kan ook duiden op het aantal schakels in de keten. In dat geval kunnen producten door directe verkoop via telefoon of internet wereldwijd worden afgezet. Dit is niet het 'kort' wat ze bij Echt Overijssel bedoelen, hier gaat het om dat producten in de regio worden afgezet.

Ten tweede hebben alternatieve voedselnetwerken vaak een andere sociale dimensie dan mondiale voedselketens. Voornamelijk het directe contact tussen producenten en consumenten wordt door consumenten vaak gezien als meerwaarde (Hinrichs, 2003). Zoals hierboven genoemd, het voorbeeld van de bakker die koekjes bakt met biologisch graan uit de regio. Daarnaast is er ook vaak meer vertrouwen tussen producenten en consumenten bij alternatieve voedselnetwerken (Watts et al., 2005). Je bent meer op elkaar aangewezen, waarbij vertrouwen een belangrijk fundament is.

De derde dimensie van alternatieve voedselnetwerken is dat zij anders zijn ten opzichte van mondiale voedselketens. Dit omdat producenten andere waarden dan geld verdienen noemen als belangrijkste overweging om aan een alternatief voedselnetwerk deel te nemen. Sociale cohesie, behoud van de

natuur in de omgeving en direct contact met consumenten zijn genoemde overwegingen die naar voren zijn gekomen uit interviews van dit onderzoek (Watts et al., 2005).

Men wil met Echt Overijssel! komen tot een regionaal gesloten, economisch rendabele kringloop van agrarische grondstoffen en producten, die het milieu weinig belast en waarbij burgers nauw zijn betrokken (Echt Overijssel, 2010). Vechtdal Producten is hier een heel goed passend voorbeeld van. Het is ze gelukt om een milieu, natuur- en diervriendelijk agrarisch productiesysteem op te bouwen dat vrijwel volledig toegankelijk is voor burgers en toeristen. ‘De liefde voor dier, natuur en landschap staat voorop. Dit leidt tot een aanzienlijk hogere voedselkwaliteit. Een gerecht uit de eigen omgeving geeft een belangrijke meerwaarde. Er worden geen onnodige kilometers gemaakt en het prachtige landschap wordt gebruikt en benut’ zoals mooi op de website van Vechtdal Producten wordt beschreven.

SWOT-analyse

- **Strengths**

Binnen beide organisaties wordt er op verschillende maatschappelijke vraagstukken ingegaan. Bij Echt Overijssel zijn niet alleen producenten, maar ook verwerkende bedrijven, verkopende bedrijven, kennisinstellingen en natuurbeheerders aangesloten. Hierdoor is er sprake van een sterke organisatie. Alles kan binnen Echt Overijssel worden geregeld en worden afgestemd. Wel werkt ieder bedrijf op zijn eigen wijze, waardoor ze eigen accenten kunnen leggen en uniek blijven. Dit is ook het geval bij praktijknetwerk ‘Daarom eten we schaaap’. Belangrijk en sterk is dat in beide organisaties onderzoek ook hoog in het vaandel staat. Door je te richten op duurzaamheid en regionale landbouw creëer je meer draagvlak bij overheden, die met vergunningen of gebiedsbeleid dit type bedrijven kan stimuleren. Hierdoor ontstaat er voor schapenherders weer een kans, om in combinatie met het richten op de markt, ze hun beroep kunnen blijven uitvoeren. Wanneer een programma als Echt Overijssel goed loopt en de korte ketens een feit zijn kunnen de kosten dalen door bijvoorbeeld minder aankoop van krachtvoer en/of meststoffen.

- **Weaknesses**

Of het financieel rendabel gaat zijn is een grote vraag die speelt bij zowel Echt Overijssel als ‘Daarom eten we schaaap’. Voor het realiseren van meer agrobiodiversiteit in de landbouw en het sluiten van kringlopen bij Echt Overijssel zijn grote inspanningen nodig. Deze inspanningen kosten veel geld. Een mogelijke geldbron is aanspraak maken op beheervergoedingen. Deze middelen blijven echter achter bij de groei van het oppervlak natuur in Nederland. In de praktijk blijkt het budget vaak nog steeds ontoereikend om de gestelde doelen te realiseren. Daarom stijgt de noodzaak om met slimme, nieuwe constructies enerzijds hoge natuurdoelstellingen en anderzijds inkomsten uit agrarische productie te genereren. Hier is Echt Overijssel druk mee bezig. Dit kan gezien worden als een leuke en interessante uitdaging om het project te laten slagen. ‘Daarom eten we schaaap’ heeft het opgenomen voor de schaapherders om dit oude ambacht niet uit handen te verliezen, aangezien het van groot belang is voor het beheren en in stand houden van ons cultuurlandschap. Het probleem is dat de schapenhouders tussen wal en schip vallen, omdat ze zowel als agrariër en als natuurbeheerder niet serieus genomen worden. Dit zal de komende tijd het geval blijven, waardoor ze het moeilijk zullen blijven houden. Wel wordt door ‘Daarom eten we schaaap’ het ambacht en schapenvlees in een positief daglicht gezet, waardoor men het over een andere boeg kan gooien en meer opbrengsten kan genereren uit schapenvlees. Dit zal eerst wel meer geliefd moeten worden onder de bevolking aangezien schapenvlees op dit moment nog wel te kampen heeft met een slecht imago.

- Opportunities

Het huidige slechte imago van schapenvlees biedt juist ook wel weer een positief perspectief en kansen voor in de toekomst. Het is een innovatief idee wat met een goed verdienmodel succesvol kan gaan worden. Het is nu van groot belang dat de positieve aspecten van schapenvlees worden gepromoot. Hier is praktijknetwerk 'Daarom eten we schaaap' druk mee bezig. Er zijn verschillende lekkere recepten op de website te vinden. Ook is men druk bezig met relaties te vormen tussen schapenhouders en slachterijen, slagers en restaurants. Waardoor het schapenvlees weer meer verkocht zal kunnen worden voor een goede prijs. Bij Echt Overijssel zien ze dit project als een vliegwiel voor nieuwe bedrijfsmodellen voor landbouw en natuur. Het maakt mensen enthousiast voor regionale landbouw, korte ketens en het investeren in slow food. Dit is een positieve ontwikkeling die te zien is, die voor kansen en uitbreiding in de toekomst kan zorgen. Van belang is dat het regionale netwerk transparant is. Duurzaamheid staat bij veel consumenten wel in de belangstelling, maar de consument wil er ook een beeld en een goed gevoel bij hebben. Als je duurzaamheid aan de hand van biodiversiteit en regionale landbouw wil laten binnendringen bij de consumenten zal het zichtbaar moeten zijn. Echt Overijssel is al druk bezig met het transparant maken van het proces, maar er is nog veel winst te behalen.

- Threats

Door het praktijknetwerk gaat het makkelijker worden om schapen te verkopen aan de slachter voor schapenvlees. Nadat de schapen een mooi en nuttig leven hebben gehad op de heide, wordt er ook een goede bestemming gevonden voor het oude schaaap. Helaas is er geen constante aanvoer van schapenvlees mogelijk en is de verkoop van schapenvlees te kleinschalig voor standaard consumptieartikelen. De natuur bepaalt wat er op het menu staat. Kleinschalige restaurant kunnen hier vaak nog wel creatief op in spelen, maar er is wel een goed logistiek netwerk nodig. De kostenbeheersing blijft een belangrijk aandachtspunt bij de opbouw van korte, regionale ketens zoals bij Echt Overijssel. Het is lastig om regionale afzet op te bouwen, omdat grootschalige landelijke of internationale afzet volumevoordelen heeft. Hierdoor is de kostenbeheersing vaak geoptimaliseerd. Dit zal in het nadeel blijven werken van korte ketens. Dit is een uitdaging om dit nadeel, de hogere kosten, zo klein mogelijk te gaan maken.

Conclusie SWOT-analyse

Zowel 'Daarom eten we schaaap' als Echt Overijssel hebben een sterk fundament door een organisatie met verschillende actoren waardoor er binnen de organisatie dingen op elkaar afgestemd kunnen worden. Uiteindelijk zal een project rendabel moeten worden om uit te kunnen. 'Daarom eten we schaaap' doet dit op een innovatieve manier door het imago van schapenvlees te promoten. Echt Overijssel probeert de bewoners ook warm te maken voor regionale productie, maar doet dit op een groter schaalniveau met verschillende soorten producten. Dit zal op dit moment voor een groter draagvlak zorgen, waardoor het eerder succesvol kan worden genoemd.

Hoofdstuk 5 Discussie

Er komen bij het praktijknetwerk ‘Daarom eten we schaap’ meerdere actuele vraagstukken naar voren. In de inleiding zijn deze al naar voren gekomen. In de discussie die gehouden is tijdens het werkbezoek kwamen deze vraagstukken ook naar voren. In dit hoofdstuk vindt men een samenvattend verslag van de belangrijkste punten die naar voren gekomen zijn in de discussie.

Duurzaam bedrijfsmodel voor de schaapherder

In de discussie kwamen enkele punten naar voren waaruit opgemaakt kan worden dat de schaapherder in moeilijk weer verkeert. Hierdoor dreigen zo’n 20 van de 30 schaapherders te stoppen. Door de verandering in het subsidiestelsel moeten vele schaapherders zoeken naar andere verdienmodellen. Schapenhouders worden creatief om in levensonderhoud te voorzien. En als de een het kan, zo redeneert men, dan moet de ander het ook kunnen. Maar dit is appels met peren vergelijken. Geen bedrijf is hetzelfde. Daarnaast is bij de organisatie, die schaapherders van werk kunnen voorzien, het budget voor beheer verminderd. En aangezien de opbrengsten van maaien en afvoeren niet in verhouding staan met de opbrengsten van begrazen, wordt er vaak eerder gekozen voor mechanisch beheer. Terwijl er met het laatste een beter resultaat kan worden bereikt wat betreft ecologische aspecten. Hebben schaapherders nog een toekomst?

Door het praktijknetwerk is het makkelijker geworden om schapen te verkopen aan de slachter voor schapenvlees. Nadat de schapen een mooi leven hebben gehad op de heide, wordt er ook een goede bestemming gevonden voor het oude schaap. Echter, door de niet constante aanvoer van schapenvlees is de verkoop van schapenvlees te kleinschalig voor standaard consumptieartikelen. De natuur bepaalt wat er op het menu staat. Om het wel te laten werken is er ten eerste een logistiek fijnmazig netwerk voor nodig en ten tweede moeten er producten worden ontworpen waarbij langere houdbaarheid kan worden gegarandeerd. De wol van het schaap brengt ook niet veel op, al is het tegenwoordig wel meer dan het is geweest. De scheerkosten kunnen er echter nog steeds niet uit betaald worden. De grote vraag blijft, wat brengt de toekomst? En hoe kan dit eventueel bijgestuurd worden? Het netwerk ‘Daarom eten we schaap’ zet zich hier met name voor in. Door middel van onderzoeken, promotie en onderwijs wordt er veel aan gedaan om er voor te zorgen dat het eeuwenoude beroep kan blijven bestaan.

Recreatie én schapenvlees

Het netwerk is voor het behoud van het landschap door middel van schapenbeweiding. Schapenbeweiding leidt tevens tot meer biodiversiteit in de natuurgebieden. Door middel van functie

stapelen kan er een meer duurzaam ecologisch systeem ontstaan. Schapenkuddes hebben daarom niet enkel een recreatieve functie.

Veel mensen zijn tegenwoordig nieuwsgierig naar de herkomst van hun voedsel. Het is een trend aan het worden. Streekproducten worden misschien meer verkocht aan toeristen, dan aan de bewoners zelf. Het is vaak niet in de grotere supermarkt te krijgen. Dit komt door de al eerder genoemde kleinschaligheid. Over het algemeen worden consumptieartikelen steeds grootschaliger geproduceerd. Het is maar een klein percentage van de bevolking dat streekproducten aanbiedt of koopt. Daarnaast blijven het kleine groepen mensen die ervoor kiezen om biologisch of streekproducten te eten. Hoe groter het verschil in prijs, hoe kleiner dat die groep wordt. Het is dus niet het verhaal achter het streekproduct of biologische product, maar de prijs die de doorslag geeft. Vlees zal weer gezien moeten worden als luxe product, alleen dan kan het verschil in prijs tussen (biologische) streekproducten en 'gewoon' vlees kleiner worden.

Er zijn initiatieven om vlees te verkopen met een keurmerk. Maar het is moeilijk om met een certificaat te werken. Het is beter om je als verkoper te richten op het verhaal. Dat geeft een bepaalde meerwaarde aan het product. Consumenten kunnen op die manier makkelijker bewust kiezen.

De aanvoer van schapenvlees is niet constant. Alles varieert, van grootte tot vetpercentage. Logistiek gezien is dat lastig om mee te werken. Daarnaast brengt het ook meer kosten met zich mee. Het is niet rendabel om steeds één schaap te laten wegbrengen voor de slacht. Of moet er op een andere manier naar gekeken worden? Misschien zijn 'gewone' producten te goedkoop in plaats van de biologische te duur? Uiteindelijk kost het vlees ongeveer 10% meer, doordat het meer tijd, geld en inspanning heeft gekost in vergelijking met het 'gewone' vlees. Dit is echter maar een klein vergoeding voor het vele werk dat er aan vooraf is gegaan. Om het vlees te verkopen, worden de (biologische) streekproducten relatief goedkoop verkocht. Het is dus maar de vraag of de link tussen de keuze voor vlees met een keurmerk en het behoud van de natuur kan uitmonden in een duurzaam bedrijfsmodel.

Schapenkuddes roepen vaak een gevoel van nostalgie op; een roep voor extensieve landbouw. Mensen investeren daarom vaak in projecten zoals "Daarom eten we schapen". Dit biedt wel perspectieven voor het instandhouden van schapenkuddes.

Door middel van entree te vragen voor natuurgebieden zou er ook een constructie kunnen worden bedacht voor zowel het instandhouden van de natuur als het schaapherdersberoep. Een groot deel van de groep wees er echter op dat natuur voor iedereen hoorde te zijn. Door entree te vragen is dat niet meer mogelijk. Aan de andere kant, de rechtse meerderheid zegt dat natuur een linkse hobby is. Wie niet naar natuurgebieden wil, moet er ook niet voor hoeven betalen via belastingen e.d.

Martin Woestenberg gaf naar aanleiding van dit als voorbeeld dat de lucht door het ecosysteem gezuiverd wordt. Dit betekent een hogere waarde van het omgeving. Maar je kunt nooit zorgen dat dat geld bij de juiste mensen terecht komt. Als je geld ervoor gaat vragen, raak je je draagvlak kwijt. Dit betekent dat het een wankel evenwicht is. Dit geldt ook voor de natuur in het algemeen.

Voedselproductie & multifunctioneel ruimtegebruik

Voedselzekerheid is niet de doelstelling van het praktijknetwerk. Het gaat meer om de combinatie van extensief en intensief. Het is niet zo dat het netwerk tegen intensieve landbouw is; deze landbouw is namelijk nodig om iedereen te kunnen voeden. Men was het er in de discussie dan ook vrij snel over eens dat alleen de intensieve landbouw kan zorgen voor voedselzekerheid. Dit betekent echter niet dat extensieve landbouw niet van toepassing kan zijn. Het praktijknetwerk wil eerder multifunctioneel ruimtegebruik promoten. De strikte scheiding tussen natuur óf landbouw werkt averechts. Natuur en

landbouw kan goed gecombineerd worden in de schapenhouderij. Extensieve landbouw is beter in staat om meerdere aspecten met elkaar te combineren dan de intensieve landbouw. Dit komt doordat intensieve landbouw te veel gespecialiseerd is. Daarnaast betekent multifunctionaliteit altijd minder intensief. De keuze voor extensieve landbouw liggen ten grondslag aan maatschappelijke redenen. Een goede herbestemming van het schape is een aanvulling bij voedselzekerheid. Net zoals extensieve landbouw een goede aanvulling is bij de intensieve landbouw. De stelling dat extensieve landbouw goed is en intensieve landbouw fout, kan niet expliciet worden gezegd. Het ligt veel genuanceerder.

Nederland heeft een vrij intensieve landbouw en werkt efficiënt. Dit zal zich in de komende jaren niet nog verder intensiveren. Daarnaast komt er ook een tegenbeweging op. In de discussie kwam dit meerdere keren naar voren. Er is kennelijk naast de mondiale producten ook behoefte naar lokale voedselproductie. Zoals gezegd kan dit een aanvulling zijn op de andere producten.

Persoonlijke reflectie

❖ Eva

Het werkbezoek dat we samen met Martin Woestenberg en Gert van de Bor hebben georganiseerd was in mijn ogen een interessant en ontspannen werkbezoek. Voor het werkbezoek is er goed contact geweest tussen Martin en ons, ondanks dat het allemaal in korte tijd geregeld moest worden. Het was een mooie combinatie van horen en zien. Het verhaal van zowel Martin als Gert werd verteld en het grazen van een kudde werd bekeken. Hierdoor kon er een goed beeld worden geschetst van de toegevoegde waarde van het grazen van een kudde. De zon die deze dag heerlijk scheen maakte het plaatje compleet. Lastiger was dat dit project meerdere ruimtelijke vraagstukken omvat, dit maakte het op voorhand moeilijker om te bekijken waar de focus op moest liggen. Dit bleek tijdens de discussie ook wel een beetje lastig, maar aangezien we veel verschillende stellingen hadden konden we hierop inspelen.

Het is belangrijk dat initiatieven als ‘Daarom eten we schaaap’ genomen worden in deze tijd van globalisering. De vraag naar regionale landbouw vanuit de bevolking zal waarschijnlijk groeien als tegenhanger van de massaproductie. Interessant om je hier eens in te verdiepen, ook al is het wel een erg breed vraagstuk. Ik vind de innovatieve manier, het schapenvlees in een positief daglicht te zetten, van deze manier van regionale landbouw erg goed. Dat ook onderzoek aan dit project is gekoppeld is in mijn ogen van groot belang, zodat het ecologische nut en de economische aspecten van begrazing van natuurgebieden wetenschappelijk kan worden aangetoond.

❖ Richtsje

Het werkbezoek zelf ging naar mijn mening prima. Ook de voorbereidingen gingen goed. Al moest veel in een kort tijdsbestek gebeuren. Dit kwam doordat we als een van de eersten aan de bak moesten, maar ook doordat de periodes in elkaar overliefen. De deadlines zaten er nog aan te komen, terwijl we al met het nieuwe vak begonnen waren. Dit vond ik vervelend. Ook nu is het weer het geval. Hierdoor raak je achter met de nieuwe vakken, doordat je de vakken van de periode ervoor eerst af wil maken. Maar we hebben alles in één week kunnen regelen. Daarnaast was er nog een misverstand vanaf de kant van Martin Woestenberg. Hij had niet door dat we met de auto zouden komen. Hierdoor heeft hij voor ons busjes geregeld vanaf het station. Ook de locatie van het werkbezoek is toen veranderd, doordat de kudde zich ergens anders bevond. Dit was allemaal een dag van te voren. Dit leverde bij mij een stressmomentje op. Maar we hebben er toen voor gekozen om toch maar met de busjes te gaan. Op die manier was het vervoer goedkoper en het scheelde nauwelijks in tijd. We liepen tijdens

het werkbezoek wel wat uit met de tijd, maar uiteindelijk kwam alles goed. De busjes waren superhandig om ons van het waterschapskantoor naar de schaap kudde te brengen.

Het ruimtelijk vraagstuk van het werkbezoek sprak me in eerste instantie niet erg aan in vergelijking met de andere geplande werkbezoeken. Het onderwerp bleek verrassend breed. Dit resulteerde in een groter enthousiasme en nieuwsgierigheid naar het project. Toch blijf ik het niet een heel boeiend onderwerp vinden, juist omdat het een heel breed onderwerp is. Doordat er zoveel aspecten met elkaar te maken hebben en in elkaar overlopen, wordt het juist weer onoverzichtelijk. Ik vind het een zeer goed initiatief van Martin Woestenberg. Door zich hiervoor in te zetten kunnen er echt veranderingen optreden voor de schaapherders. Persoonlijk vind ik ook dat schapen begrazing in ere moet blijven, met name omdat het ecologische effect in de natuurgebieden beter is dan bij mechanisch landschapsbeheer. Ook de positieve aandacht voor schapenvlees is een goede zet, alleen op die manier kan er een slag geslagen worden met de verkoop van schapenvlees. Door de brede opzet, door onderwijs en onderzoek erbij te betrekken, heeft het project zeker kans van slagen. Hopelijk kunnen er meerdere netwerken opgezet worden tussen slagers, restaurants en schaapherders in Nederland. Dan wordt Martin Woestenberg pas echt het verloren schaap van de vele schaapherders.

❖ Anita

In eerste instantie sprak het onderwerp van ons werkbezoek me niet heel erg aan. Dit kwam met name omdat ik bang was dat het vrij beperkt was. Toen ik wat meer over het onderwerp had gelezen, werd het duidelijk dat het toch een stuk breder was dan ik vooraf had gedacht. Dit maakte het een stuk interessanter, maar ook moeilijker omdat het meerdere problemen aan het licht bracht. De houdbaarheid van de extensieve schapenhoudery hangt van meerdere factoren af. Het is in grote mate afhankelijk van geldschietters, tenzij de schapenhouders innovatief genoeg zijn om goedverdienende nevenactiviteiten kunnen bedenken, zodat ze minder afhankelijk worden. Netwerken zoals 'daarom eten we schap' dragen bij aan de promotie van schapenvlees en doen onderzoek naar hoe schapenhouders zich staande kunnen houden. Persoonlijk ben ik een voorstander van dit soort initiatieven, omdat het dierenwelzijn hoog in het vaandel staat. Hoewel ik een kleine aanmerking heb, namelijk op de verkoop van lammeren. Er wordt geclaimd dat de schapen een goed leven hebben geleid voordat ze op de borden van mensen komen, maar een lammetje heeft naar mijn idee nog niet de kans gehad een volledig leven te leiden.

We hadden vrij kort de tijd om het werkbezoek voor te bereiden, omdat we nog een deadline hadden in de week voor ons bezoek. Desondanks kregen we alle schaapjes op het droge. Het enige minpuntje was dat we de dag van te voren alles nog om moesten gooien, omdat de locatie ineens veranderde, maar het was met de busjes verder goed opgelost. En het was wel handig dat we de kudde konden bezoeken met de busjes, anders was dat denk ik ook niet haalbaar geweest. Gert en Martin hielden allebei een interessant verhaal dat een goed inzicht gaf in de problematiek bij de schaapskuddes, en het bezoekje aan de schapen was erg geslaagd. Erg leuk vond ik het dat we de herder vragen konden stellen. De discussie verliep wel goed, het enige dat ik moeilijk vond is dat er zoveel verschillende vraagstukken zijn over de extensieve landbouw. Anderzijds was dat juist een toevoeging, omdat er over meerdere onderwerpen interessante visies van medestudenten aan bod konden komen. Al met al een geslaagd werkbezoek.

Literatuurlijst

Barends, S. (2010). Het Nederlandse Landschap Een Historisch-Geografische Benadering, Matrijs: Utrecht

Biojournaal (2012), 'Duitser wil meer betalen voor regionaal product', [online]
http://www.biojournaal.nl/nieuwsbericht_detail.asp?id=7348#.TylhLDSeFPo.twitter
[Geciteerd op 1 februari 2013]

Donkers et al. (2006) Met elke hap een beter landschap. *Wetenschapswinkel Wageningen UR*. Rapport 218.

Echt Overijssel (2009) Regionale landbouw – voedselproductie en natuur in balans [online]
<http://edepot.wur.nl/5608> [geciteerd op 28 januari 2013]

Elbersen, B.S., A.T. Kuiters, W.J.H. Meulenkamp & P.A. Slim (2003). Schaapskuddes in het natuurbeheer; economische rentabiliteit en ecologische meerwaarde. Alterra-rapport 735.

Hinrichs, C. C. (2003). The practice and politics of food system localization. *Journal of Rural Studies*, 19(1), 33-46

Holster et al. (2013) Werken aan de meerwaarde van regionale landbouw en biodiversiteit [online]
<http://edepot.wur.nl/243043> [Geciteerd op 31 januari 2013]

LTO Nederland (2007) Toekomstvisie schapenhouderijen

Mergen- Metz (2013), [online], <http://webwinkel.mergenmetz.nl/lekker-spul/schaap.html>
[Geciteerd op 31 januari 2013]

Neefjes, M. (2012). Meervoudig ruimtegebruik wordt de norm. Netwerk Platteland, Streek 2012, nummer 1, p. 3.

Schuiling, R. (2005) Verslag van de Winterlezing 'Dwingelderveld van de ijstijd tot het huidige beheer, Dwingelloo

Schrijver, R. (2012). Schaapherders vallen tussen wal en schip. Groen Kennisnet [online].
http://www.groenkennisnet.nl/Pages/schaapherders_vallen_tussen_wal_en_schip.aspx [Geciteerd op 31 januari 2012].

Watts, D. C. H., Ilbery, B., & Maye, D. (2005). Making reconnections in agro-food geography: Alternative systems of food provision. *Progress in Human Geography*, 29(1), 22-40.

Woestenbergh, M (2013). 'Daarom eten we schaap' [online]. www.daarometenweschaap.nl [Geciteerd op 1 februari 2013].